

עוצמה ואדמה, חלוקת המרחב בין יהודים וערבים בישראל

מנחה יהושע סובול

מרצה: ד"ר סנדי קדר, הפקולטה למשפטים אוני' חיפה

מתדיין: אינג' סלימאן פחמאוו, מתכנן ערים

תקציר מפגש מס' 3

יהושע סובול - דברי פתיחה:

הנושא שלנו "עוצמה ואדמה" מעורר שאלות בנושא משטר הקרקעות בישראל ועל פי אלו נהלים וחוקים הוא מתנהל.

אנו מגדירים עצמנו כחברה דמוקרטית. אני שואל האם החוקים המנהלים והנהלים בתחום משטר הקרקעות אינם סותרים, בנקודות מסוימות את אחד מעקרונות היסוד של חברה דמוקרטית: שוויון מלא של כל האזרחים בפני החוק? האם יש חוקים שמפלים במפורש בין אזרחים ע"פ מוצאם האתני? האם יש חוקים הגורמים לכך ששייכותו של אדם לקבוצה מסוימת, תשנה את זכויותיו ביחס לקרקעות? האם בשנים האחרונות מסתמנים תהליכים של יותר או פחות דמוקרטיזציה?

בפסק דין הבג"ץ בנושא קעדן נגד היישוב קציר נאמר שמדיניות הפרדה הנהוגה כיום במדיניות המקרקעין היא מפלה. נדהמתי, מה פרוש המלה הפרדה? הפרדה, כשמתרגמים אותה לשפות אחרות היא מפחידה ממש. האם מדיניות הפרדה הזאת עולה בקנה אחד עם חוקי ישראל? האם החוקים שלנו מנוסחים בעורמה ובפיקחות כזאת שהם מאפשרים הפרדה ואפליה כפי שקבע ביהמ"ש? ואם כן, מי קבע אותם? איך התקבלו? האם בעת שהתקבלו חברי כנסת היו מודעים למה שזה אומר?

אנחנו יודעים שמנהל מקרקעי ישראל שולט על 93% מקרקעות המדינה. מי יושב במועצה של מנהל מקרקעי ישראל? האם יש שם נציגות שווה לכל המגזרים של האוכלוסייה? האם יש מגזרים מודרים ממועצת מנהל מקרקעי ישראל? האם יש שם נוכחות או נציגות של אזרחי המדינה הערבים?

האם יושבים שם גופים שאינם ישראלים?

האם יש הבדל בין יישובים עירוניים לכפריים מבחינת יכולתם של ערבים לרכוש בהם קרקעות. האם ההבדלים מעוגנים בחוקים או נוצרו באיזו סטיכיה של החיים.

מה ניתן לתיקון? אם יש אפליה והפרדה כפי שביהמ"ש הגדיר זאת, איך אפשר לתקן? האם יש מהלכים

מעשיים שאפשר לעשות בטווח הנראה לעיניך?

במאמר שכתבו אורן יפתחאל וסנדי קדר: "עוצמה ואדמה", ראיתי הגדרה, שאותי הדהימה, שהמסטר הנהוג בישראל הוא יותר אתנוקרטי מדמוקרטי. מהי אתנוקרטיה? מה מאפייניה? האם יש עוד משטרים כאלה בעולם? האם משטרים כאלה הם בני קיום? או שהם מעוררים סכסוכים חריפים בין קבוצות האוכלוסייה, שהם דנים עצמם למלחמות בלתי פוסקות ולהתפוררות.

ד"ר סנדי קדר:

כשאנחנו מדברים על גיאוגרפיה של המשפט, אנחנו מדברים על הקשר שבין משפט לבין מרחב. בשנים האחרונות התחום הזה עוסק, לא רק בהשפעה של הגיאוגרפיה על המשפט, אלא גם בהשפעה של משפט על המרחב: האופן בו המשפט מעצב, או נמצא בעמדות עיצוב של המרחב.

למשל חוקי תכנון ובנייה, שקובעים איפה ומה אנו יכולים לבנות. העובדה שעד היום כל היישובים הקהילתיים הם ליהודים בלבד, זו מציאות גיאוגרפית. זה משפיע על המראה של המרחב, שהרי יהודים וערבים בונים קצת אחרת. אם כך המרחב הכפרי בישראל מושפע ממערכת מורכבת שמארגנת את המרחב באופן שבו חלק גדול ממנו סגור ללא יהודים, והמשפט משחק פה תפקיד מאד מרכזי.

דוגמא אחרת: אם מסתכלים היום על הנוף הכפרי במושבים, אנחנו יכולים לראות שמול הדפוס הקלאסי של המושב, דוגמת נהלל: במרכז הליבה ובתי המשק ובהמשך השטחים החקלאיים, הנוף הזה משתנה גיאוגרפית באמצעות ההרחבה של השכונות הקהילתיות. האופן בו הן נבנות נקבע במידה רבה ע"י החלטות, מעין משפטיות שמקבלת מועצת מקרקעי ישראל.

המשפט והמרחב הם מכוננים ותוצרים של מערכות כוח. גישות ביקורתיות לגיאוגרפיה ולמשפט, בוחנות את התפקודים של מרחב ושל משפט בעיצוב מערכות של כוח, מערכות של אי שוויון ואי צדק. אחד הדברים שהדיסציפלינה הביקורתית עושה, הוא דסטביליזציה של הברור מאליו, כלומר לערער קצת את הדבר הזה שנראה מובן מאליו. ברור שכאן זה קיבוץ, ושם כפר בלתי מוכר. כל הקטגוריות שנראות כאילו טבעיות: מי יכול להיכנס ומי לא? מי שולט פה? כל אלו הן בעצם קטגוריות מרחביות משפטיות, והתפקיד של גיאוגרפיה של המשפט מבחינה זאת הוא לשאול: מי מרוויח ומי מפסיד מאותם מבנים שנראים לכאורה טבעיים?

האופן בו אני מסתכל על משטר המקרקעין בישראל, מושפע מתפיסה שפותחה ע"י אורן יפתחאל ואח"כ עובדה במאמרים ועבודות משותפות. הגישה התיאורטית בה אני עובד היא הגישה של אתנוקרטיה. אתנוקרטיה זהו מודל של מדעי החברה. כמו כל מודל הוא רחוק מלתאר בצורה מדויקת את המציאות, אבל מספק משקפיים דרכם אפשר להסתכל.

אם מסתכלים על דמוקרטיה בה כל האזרחים שווים זכויות, הרי שהאתנוקרטיה, היא חברה בה השייכות האתנית מהווה מפתח מרכזי להבנת מבנה החברה, להבנת הקצאת הכוחות, הזכויות, האפשרויות, בתוך

חברה מסוימת.

בתוך המודל הכללי של האתנוקרטיה, שהוא מודל תיאורטי, אפשר לדבר על טיפוס מיוחד שלה: האתנוקרטיה המיישבת.

מודלים הקרובים לנו מבחינת המשפט, אם כי רחוקים מבחינת הזמן, הם המודלים של החברות האנגלוסקסיות. ארה"ב, קנדה, ניו זילנד, ובמידה מסוימת גם דרום אפריקה, למרות שזו הפכה למשטר אפרטהייד. אתנוקרטיה אינה משטר אפרטהייד, יש לה אלמנטים דמוקרטיים משמעותיים. היא כוללת כללי משחק בסיסיים, כלים דמוקרטיים כמו: מערכת בחירות, פחות או יותר דמוקרטית, תקשורת פחות או יותר חופשית. כלומר יש דברים מהסוג הזה, אבל יש גם מבני עומק שפועלים לטובת האתנוס הדומיננטי, הקבוצה הדומיננטית.

אם מסתכלים על המבנה של אתנוקרטיה מיישבת, אפשר באופן סכמאטי לדבר על שלש קבוצות מרכזיות: קבוצת המייסדים: זו הקבוצה שמכוננת את החברה החדשה עליה אנו מדברים. היא מכוננת אותה בדמותה, ע"פ תפיסת עולמה, וע"פ האינטרסים שלה. לדוגמה ארה"ב: הווספים שבאים במייפלואור, מכוננים דברים שאח"כ נראים שקופים, כמו שפת הדיבור. עצם העובדה שמדברים אנגלית, שהתרבות מושפעת מאנגליה, קובעת את דמות החברה הזאת להרבה מאד שנים.

הם גם מכוננים מנגנונים, שפועלים במידה רבה לטובתם, כולל מנגנונים שפועלים באופן בין-דורי, למשל הורשה של קרקעות, שזהו דבר חשוב מאד מבחינת עצמה.

קבוצת שנייה היא קבוצת המהגרים. קבוצה מאד רחבה. לארה"ב מגיעים גלי מהגרים מסוגים שונים, חלקם דומים מאד לקבוצת המייסדת, כמו האירים, ואז היכולת שלהם להשתלב יחסית נוחה, וקבוצות אחרות שנטמעות פחות טוב, כדוגמת הסינים, שבמשך תקופה ארוכה מונעים מהם לרכוש קרקעות.

בהשוואה יהודים שמגיעים לישראל ממזרח אירופה. לוקח להם הרבה זמן, אך בסופו של דבר הם נטמעים.

הקבוצה השלישית, היא קבוצת הילידים, או הזרים, או האחרים. זוהי קבוצה שנבנית כמשהו שהוא מחוץ לאומה, זר ומאיים. בהרבה מקרים, בוודאי בחברות מתיישבים, הם גם ספקי הקרקע הגדולים לבניית החברה החדשה ולבניית משטר המקרקעין החדש. למשל באוסטרליה, האבוריגינים, הם בכלל שקופים. הדוקטרינה המשפטית השלטת באוסטרליה עד 1992, היא דוקטרינת הטרה נולוס, האדמה הריקה. מבחינה משפטית אין שם אף אחד, ולכן כשתופסים את הקרקע, כאילו לא עושים דבר, שהרי אבוריגינים, הם כמו חיות, וזו דוקטרינה משפטית.

אם נעבור ממקומות רחוקים אלינו, לפי הגישה הזאת החברה הישראלית היא חברה אתנוקרטית, ולא חברה דמוקרטית. כלומר יש לה סממנים דמוקרטיים אבל אם מדברים על מרחב השליטה הישראלי כולו, כולל

השטחים, בוודאי ובוודאי אי אפשר לדבר על דמוקרטיה, אלא על אתנוקרטיה. העובדה היא שיש לנו באותו מרחב קבוצה אחת שיש לה זכויות אזרח מלאות - המתנחלים, שגם אם הם פולשים לקרקע זה לא נקרא פלישה אלא מאחז, ולעומת זאת יש קבוצות אחרות שהן במצב של חוסר זכויות מינימאליות. אבל גם אם נחזור לאותו קו ירוק דמיוני, שכבר קשה לדבר עליו כי כל המערכות המרחביות שלובות, אז אפשר לדבר על שלוש קבוצות מרכזיות. ככלל אפשר לדבר על הקבוצה המייסדת: המורכבת מאותם אנשים שערב הקמת המדינה היו במוקדי קבלת ההחלטות, בכל מערכות השלטון והכלכלה המרכזיות, וברובם היו אשכנזים. הם במידה רבה מעצבים את היישוב על פי דמותם ועל פי תפיסת עולמם.

הקבוצה השנייה היא קבוצת המהגרים: אם מדברים על השנים הראשונות להקמת המדינה, הקבוצה המזרחית היא קבוצה מאד מרכזית, היא גם שונה מאד מן הקבוצה המייסדת.

מי שמגיע ממזרח אירופה, דובר יידיש, היכולת שלו להשתלב ולעבור את תהליך המוביליות החברתית היא טובה יותר, גם מבלי לדבר על שאלות של אפליה. מבחינה מבנית אפשר לראות הבדלים משמעותיים.

הקבוצה השלישית היא הקבוצה הילידית, המקומית: הפלשתינית. הפלשתינים הם כמובן ספקי הקרקע הגדולים של משטר המקרקעין הישראלי.

ההיסטוריה של הקמת משטר המקרקעין בישראל

אם לא מבינים את ההיסטוריה, את האופן בו המשטר עוצב, קל לדבר על קבוצות מסוימות כעל פולשים לא חוקיים, וקשה להבין איך בכלל הגענו למצב של היום.

כאשר אנו מדברים על משטר המקרקעין בישראל אפשר לדבר על שתי תקופות מרכזיות, למרות שקיים רקע חשוב מאוד בתקופת היישוב: מ-1948 - התקופה הפורמטיבית, התקופה של עיצוב משטר המקרקעין בישראל, שהשלב המהפכני בה, מתרחש בין 1948 ל-1960, בין הקמת המדינה להקמת מנהל מקרקעי ישראל. המאפיין של המשטר הזה הוא: קולקטיביזם לאומי.

בשלב זה אפשר לראות תהליך של הלאמה שבסופו אנו מגיעים למצב בו למעלה מ-90% מהקרקע במדינת ישראל הוא בבעלות ציבורית, דבר שאין לו תקדים בשום מקום בעולם, וזה קורה בתקופה מאד קצרה. במקביל יש לנו מהלך מאד ריכוזי, שליטה ריכוזית על הקרקע, שהביטוי שלה הוא ניהול הקרקע ע"י מנהל מקרקעי ישראל. בו זמנית מתרחש תהליך של הקצאת קרקעות, שמתאפיין בהקצאת זכויות נחותות במקרקעין, שנעות בין חכירה לדורות, דרך סוגים שונים של שכירות קצרה, כדוגמת מעמד של דיירים בדיור הציבורי, שלהם שכירות של שנה, ודרך מעמד של בני רשות, מעמד חלש ביותר מבחינה משפטית - התירו להם להחזיק בקרקע ללא זכויות מוגדרות נוספות. מן העבר השני של הספקטרום אנו רואים את משיגי הגבול: אנשים שאין להם זכות על הקרקע אבל הם שם. הטענה שלי היא שבתוך הספקטרום הזה אנחנו יכולים למצוא חלק מן המרכיבים של החברה הישראלית. החברות החזקות יש להן זכויות דה פקטו חזקות יותר. למשל משק במושב, שאפשר לשכור אותו ולמכור אותו במעמד של בר רשות. באופן תיאורטי חלק מאותם

בדואים שאנחנו מכנים פולשים, ביישובים הבלתי מוכרים, הם בעצם בני רשות. המדינה העבירה חלק מהבדואים מן האזורים בהם התגוררו לאזור הסייג - באר שבע, דימונה, ערד. לפי חלק מן הדוקטרינות כיוון שהעבירו אותם ממקום אחד למקום אחד למקום שני, אפשר לומר שהם קיבלו מעין רשות לשבת על הקרקע. השאלה היא מה עושים עם הרשות הזאת? יש כאלה שאומרים: טוב נגמרה הרשות, נעביר אתכם לעיירות קבע בניגוד לרצונכם. ויש כאלה שמשדרגים להם את הזכויות, לזכויות חזקות יותר, כמו במושבים. השאלה למי עושים כך ולמי עושים אחרת? האחד הופך להיות פולש והשני הופך לבעל נכסים מכובד, חופפת במידה רבה את המבנה האתנוקרטי.

הטענה המרכזית שלי היא שיש בישראל מבנה של קולקטיביזם לאומי. כלומר הלאמה ושליטה ריכוזית בקרקע. זהו קולקטיביזם לאומי מכיוון שמי ששולט בקרקע אלו לא כל אזרחי המדינה. השליטה בקרקע היא בידי מועצת מקרקעי ישראל. זהו הדירקטוריון של מינהל מקרקעי ישראל - גוף חשוב בצורה בלתי רגילה.

מי שולט במועצת מקרקעי ישראל? זהו גוף שיש בו היום 18 חברים, אבל יש בו נוכחות פריטטית, שווה לנציגי הממשלה, ולנציגי הקק"ל. הקק"ל הוא גוף שמייצג רק יהודים, ולא רק יהודים ישראלים, אלא גם את יהדות התפוצות. לקק"ל יש אג'נדה מיישבת - אסור לה למכור אדמות לערבים. בעקבות בג"ץ שהגישה האגודה לזכויות האזרח, יש גם שני חברים ערבים במועצת מקרקעי ישראל, דרוזי ובדואי. אלו נציגים הממונים ע"י המדינה, ולא נבחרים ע"י ראשי רשויות ערבים, לייצג את האינטרסים של האוכלוסייה הערבית.

מהלך זה, של הלאמה וריכוז השליטה בידי המדינה והמוסדות היהודים, מתגבש עד שנות ה-60, וממשיך עד שנות ה-90, ואז מתחיל מהלך שונה, מהלך של הפרטה לאומית. כאשר מצד אחד יש מהלכים של הפרטה בקיבוצים ובמושבים, העברת זכויות בקרקע, אבל במקביל יש ניסיון לשמור על האג'נדה של שליטה מרחבית יהודית.

כיצד התרחש תהליך הלאמת הקרקעות? נתחיל דווקא מהסוף. ב1960 מוקם מינהל מקרקעי ישראל, ונחקק חוק מקרקעי ישראל. מקרקעי ישראל הם שלשה גופים: הקק"ל, רשות הפיתוח דרכה מעבירים קרקעות, ומדינת ישראל. בסך הכול יש למדינת ישראל כ- 19.5 מיליון דונם, כ-93% מקרקעות ישראל, המנוהלים ע"י מנהל מקרקעי ישראל. איך מגיעים לזה? כמיליון דונם נרכשו ע"י הקק"ל לפני קום המדינה. המקומות בהם נרכשו האדמות משמעותיים מאד, וחופפים את גבולות החלוקה. בכך השפיעו על עיצוב גבולות המדינה. עוד חצי מיליון מיליון דונם של אדמות בבעלות יהודית פרטית (משפחת רוטשילד), עוברות לניהול הקק"ל אחרי הקמת המדינה. בשנות ה-50 המוקדמות מתווספים לקק"ל עוד כמיליון דונם, אדמות נפקדים, דרך רשות הפיתוח. עם הקמתה, המדינה יורשת את המנדט ורושמת את הקרקעות שהיו בבעלותו על שמה. איך מגיעים ממיליון דונם ל14.5 מיליון? חלק מזה עניין טכני: הבריטים לא רשמו את כל הקרקעות, מדינת ישראל מסדירה את הרישום. חלק אחר מתהליך הסדר הקרקעות, לתפיסתי, הוא לא רק תהליך של הסדר, אלא גם תהליך של נישול. כדוגמא: קודם כול מכריזים על האזור המיוחד בגליל כאזור הנתון בהסדר. האזור המיוחד בגליל הוא כל אותם כפרים ערבים שהיו בהם תושבים, ולא פונו או ברחו. עושים בהם הסדר קרקעות. בא פקיד הסדר ואומר: תוכיחו את זכותכם על הקרקע. על פי החוק הקרקעות העותומאני שהיה עדיין בתוקף, אפשר להוכיח

זכויות על קרקע באזור שלא היה בו רישום, אם הקרקע הייתה מעובדת במשך 10 שנים. מה עושה מדינת ישראל? היא מאריכה את תקופת ההתיישנות באופן רטרואקטיבי, וגם מפתחת כללי ראיות מאד קשים. התוצאה היא שאנשים שמחזיקים בקרקע עשרות שנים לא מצליחים לעבור את המסננת הזאת. הם מוכרזים כחסרי זכויות, מפונים, או מוחזקים בפולשים, והקרקע נרשמת על שם המדינה. דבר דומה קורה עם קרקעות בדואים בנגב ובגליל המסווגות כקרקעות מאוות - קרקעות מתות, וכתוצאה מאבדים המחזיקים בהן את זכויותיהם בקרקע. זוהי דוגמה לאופן בו המשפט עושה שני דברים במקביל: גם מנשל וגם מכחיש את הנישול, כי אם אדם לא הוכיח שיש לו זכויות בקרקע, אז לא לקחתי לו שום דבר.

המערכת הגדולה המרכזית של הלאמת הקרקעות מורכבת משני חוקים: חוק נכסי נפקדים (1950), בעצם מגדיר כל אדם שזז במרחב, וכל אזרח של אחת המדינות הערביות או תושב שלהן כנפקד. כתוצאה מכך כל הנכסים שלהם עוברים לאפוטרופוס לנכסי נפקדים. לאחר מכן הוא מעביר את הקרקע לגוף שנקרא רשות הפיתוח. מועברות הקרקעות של הפליטים הפלסטינים ובנוסף קרקע של כמחצית מתושבי ישראל הערבים, המוגדרים נוכחים נפקדים. למשל: אדם שעזב את הכפר שלו תוך כדי המלחמה, ועבר לדוגמה לנצרת ליומיים. זה הספיק בכדי שאותו אדם יוכרז נפקד, אבל הוא מוכר כנוכח לצרכי חוק האזרחות הישראלי. הוא בעצם נוכח נפקד וכל הקרקע שלו עוברת לרשות הפיתוח ומשם למנגנון שמקצה קרקעות למעשה רק ליהודים. באופן פורמאלי יש פיצוי, אבל כמעט סמלי.

החוק המרכזי השני הוא: חוק רכישת מקרקעין, אישור פעולות ופיצויים (1953), שבעצם עושה לגליזציה בדיעבד של כל מיני תפיסות שטח, שלא היו חוקיות. למשל הכפר איקרית, שעכשיו ביהמ"ש העליון, דחה עתירה שלישית שלהם. התושבים מפונים מהכפר שלהם. ביהמ"ש קובע שצריך להחזיר אותם, אבל לא מחזירים אותם, מתעלמים מההחלטה של ביהמ"ש העליון, והורסים את הכפר. ואז מחוקקים חוק רכישת מקרקעין, שאומר שמי שלא החזיק בקרקע תקופה מסוימת, ועדיין לא מחזיק בה (כאן פשוט לא נותנים להם להחזיק בה), והקרקע הזאת דרושה לצרכי פיתוח, התיישבות, או צרכי ביטחון חיוניים, היא עוברת לקניינה של רשות הפיתוח. בעצם זהו מהלך ברוטאלי של לגליזציה של תפיסת קרקע, וכאן מדובר על תפיסת קרקע של תושבי המדינה, לא של פליטים. המקרה של איקרית מראה את המגבלות של מערכת המשפט, כאשר מצד אחד יש איזו ליבראליזציה, כמו במקרה קעדן, בו ביהמ"ש אומר שאי אפשר להפלות בהקצאה, אך כאשר באים תושבי איקרית ומבקשים לחזור לכפרם, ואין חולק שזה מקומם, ושפינו אותם באופן לא חוקי, וכבר היו וועדות שהסכימו לכך, אז בביהמ"ש שרון אומר: אנחנו עכשיו במאבק על זכות השיבה, הדבר הזה יכול להזיק. אבל תושבי איקרית הם תושבי המדינה, הם לא פלשתינים שמנסים לחזור. אז כאשר תושבי איקרית מנסים להיאחז בשיח הליבראלי, ואומרים אנחנו אזרחים, ביהמ"ש דוחף אותם להיות חלק מהדבר, שהוא המאיים ביותר על השיח הישראלי, על החברה הישראלית, על הקונצנזוס: זכות השיבה.

אינג' סלימאן פאחמאוי:

אני רוצה להתמקד בעניין אדמות אל רוחה. אדמות אלו מצפון לכביש 65, הן כל הרזרבה הקרקעית שנשארה ליישובי ואדי ערה. היישובים שהוקמו בגב היישובים הערבים בואדי ערה, חסמו, ממש חסימה פיזית, כל אפשרות להתפתחות היישובים הערביים בכיוון זה. כביש 65 שחוצה חלק מהכפרים, משמש גבול טבעי

להתפתחות הכפרים האלה.

ב14 למאי 1998, הוציא הרמטכ"ל דאז, אמנון ליפקין שחק, פקודה לסגירת השטח של אל רוחה, כשטח צבאי: אחת מהשיטות להפקעת קרקעות היא החוק הזה: תקנות הצבא לשעת חרום, סגירת שטח צבאי. זהו התהליך: לא נכנסים לשטח הזה כי זה שטח צבאי. אחרי כמה שנים שלא מעבדים את הקרקע, זו הופכת לאדמת בור, אי אפשר להיכנס אליה, מפקיעים אותה לטובת הצבא ולטובת המדינה, והתושבים נשארים בחוץ.

אמנם חלק מהאדמות היה שטח אש, אבל התושבים נכנסו לשטח זה. המון תושבים נפגעו שם: תלמיד נפגע בתוך ביה"ס בשעת משחק כדורסל. אישה ממעווייה נפגעה בתוך מטבח ביתה, פשוט מאד, כי שטח האש נושק לבתים, מרחק עשרים מטרים.

כשהחליטו לסגור את השטח, 40.000 דונם לכל הכפרים, לא נשארה עתודת שטח לפיתוח הכפרים, וכידוע תחומי השיפוט הם ממש סגורים. אין אפשרות לפתח מבחינת מגורים, תעשייה, חקלאות, שלא לדבר על תיירות ועל מותרות בכלל. התושבים החליטו באופן ספונטאני: אנחנו לא רוצים לוותר. כאזרחים במדינת ישראל מגיע לנו להיאבק, וזו זכותנו הלגיטימית. הוקם ועד פעולה למען שמירה על הקרקעות. אלו קרקעות פרטיות, כל אחד מחזיק תעודת מקרקעין או טאבו של הקרקע שלו, כל האדמות מעובדות ויום נכנסים אליהן, אבל מסיבה כלשהי הוחלט לנתק את כל רצועת ואדי ערה מכביש 65 צפון.

מה שהיה בולט במאבק לצערנו, היה כניסת חיילי משמר הגבול לביה"ס התיכון. לומדים בו 2200 תלמידים. בלי שום התראה מוקדמת פורצים את השערים, גז מדמיע. 200 ילדים נפגעים. והייתה בהלה, פחד של ההורים, של התושבים. גם הבן שלי נפגע. הם השתמשו בשיטות שלא ניתן לתאר, 630 פצועים בשלושה ימים, כמה מהם פצועים קשה.

אחרי כל המאבק וההתנגשויות באו נציגים מטעם הממשלה: רוצים הודנה. נשיא המדינה דאז, וייצמן, הגיע לאום אל פחם והתערב, כדי להרגיע ולהפסיק. אמרנו: מה שאנחנו רוצים זה לשמור על מה שנשאר לנו מהאדמות שלנו, שהן העתודה לפיתוח הכפרים באזור, ולתת להם נשימה איך לתכנן את הכפרים בעתיד. החל מו"מ. פעם ראשונה בתולדות המדינה שמתנהל מו"מ בין ועד ציבורי לבין נציגי המדינה בדרג בכיר מאד. ועד ציבורי, לא פוליטי, לא גוף מוניציפאלי ולא שום מוסד. וגם אנחנו יודעים לנהל מו"מ, גם כן תרבותיים, גם יודעים מה מגיע לנו, מה מגיע לאחרים, יודעים מה לקחת ומה לתת, אבל לצערי רק לוקחים מאיתנו כל הזמן, לא נותנים כלום. עברנו שתי ממשלות במו"מ הזה, והגענו לחתימת מסמך הבנות ב30.11.00. מסמך הבנות עם מפות מצורפות, שמבטלות את כל שטח אש 107, בסמוך לכפרים באזור, ובמפורש נכתב שם, שכל השטחים שיסופחו לכפרים מהמועצה המקומית מעלה עירון, בסמה, ערה ערערה ואום אל פחם יכנסו לשטח שיפוט הכפרים האלו, בפירוש.

הוקמה וועדת חקירה שבראשה עימד יוסי גינת. הוועדה סיימה את עבודתה, והייתה אמורה לשבת עם השר

פורז ולהגיש לו את המלצות. עדיין לא קיבלנו שום איתות, מהן ההלצות? מה נעשה בעניין תחומי השיפוט באזור? אנחנו מחכים כבר כמעט שלוש שנים. במסמך ההבנות נכתב במפורש שוועת החקירה תסיים את עבודתה בתוך ששה חודשים מיום חתימת המסמך.

שאלה: מה היה נראה בעיניך התחלת פתרון לדברים שתיארת כאן? לעובדה שפחות מ-4% מהקרקעות בידי הערבים? במצוקה כזאת איך אתה רואה את הפיתרון?

פחמאוי: לפני ששה חודשים הוקמה וועדת חקורה לתמ"מ 9. אני הלכתי כנציג ועד התושבים להגיש התנגדות. בנצרת לדוגמא יושבים 15.000 עקורים מציפורי וכ"ו. אמרתי: ריבוננו של עולם, כזאת צפיפות דיור בנצרת, מה אם יעברו לציפורי ותיפתר בעיית הצפיפות? 80% מהכפרים ריקים. הפתרון לתת לאנשים קרקעות, להחזיר אותם לכפרים שלהם. להקים כפרים ויישובים חדשים. הרי הם תושבי מדינת ישראל. הרי מדינת ישראל בתהליך של שלום. אם מדינת ישראל רוצה שלום, אז קודם כול שלום עם תושביה.

קדר: כיום במדינת ישראל אנו חיים במצב בו רוב הקרקעות הולאמו, ועל כן נכון לדבר על הכוח המקצה של המדינה ולא על בעלות פרטית. הבעיה היא שהמדינה משתמשת בכוח המקצה הזה רק לטובת יהודים.

שאלה: להעברה של שטחים לתחום שיפוט מוניציפאלי אין קשר לבעלות. האם אני צודק?

פחמאוי: זה לא מקנה בעלות, אבל זה מחזק את הבעלות הפיזית של אנשים שהקרקע שלהם, פרטית. ומאפשר להם לגשת לקרקע באופן חופשי. לרשות המוניציפאלית זו הרזרבה הקרקעית לפיתוח היישוב.

קדר: פרופ' אורן יפתחאל ואני פיתחנו מדד של עצמה מרחבית. היא נעה בין זכויות קניין: בעלות או בר-רשות, דרך כוחות תכנון, שטחי שיפוט ורמת אכיפה של משפט. שטחי שיפוט, מאד משמעותיים. מי מתכנן לך? האם מי שמתכנן עבורך רואה בעצם העובדה שתבנה דבר שלילי ולא ייתן לך לבנות דבר? למשל במזרח ירושלים: גן עדן ירוק, הכול איים ירוקים כי לא רוצים שייבנו.

שטחי שיפוט זו גם עצמה כלכלית. במועצות אזוריות, לא כל הקרקע היא במשבצת של המושב, הקיבוץ או היישוב הקהילתי, אבל עצם השליטה מאפשרת גביית ארנונה, הקמת אזורי תעשייה. אם תסתכל על יישובים ערביים, אז שטח השיפוט משורטט על בקו של הבית הערבי האחרון. אז אם רוצים לפתח מבחינה כלכלית, מבחינה תרבותית..... אז שטחי שיפוט הם חלק מהבנת העוצמה של הקבוצה.

צריך לעשות הפרדה ביו שאלת הפליטים, לבין שאלת הנוכחים נפקדים. הקישור בין השניים גורם נזק. מדיניות הקרקעות הרסנית למשטר הישראלי. היא מנכרת 20% מהאוכלוסייה. השאלה היא מה חובת המדינה לאזרחיה? למשל הבדואים. המדינה לא מצליחה לפנות אותם. היא רק מצליחה למרר להם את החיים בצורה מוטרפת, להגיע לזה שתמותת הילדים מוטרפת, ולהגיע לזה שאין חינוך ויש פשע. והרי היא לא משתלטת כך על המרחב, כי הם בכל זאת בונים, כי אין את העוצמה לעשות זאת. במקום ללכת למהלך שמתייחס לאזרחות שלהם בצורה שווה, אז זו נבואה שמגשימה את עצמה, לבנות את הערבים כאויב, ביחס לקרקע וביחס למרחב. גם אם כל מה שמעניין אותנו, אלו לא שאלות של צדק ושוויון, אלא שאלות של יציבות של חברה, הרי שאם היינו יודעים להתייחס באופן שונה לחובות המדינה לאזרחיה, ולשאלה איך פותרים את הסכסוך הזה, היה הדבר מאוד נכון ובונה.

שאלה: הזכרת קודם משטרים אתנורקרטיים שעברו דמוקרטיזציה. מה הניסיון מראה, כאשר חברה

אתנוקרטיה יוצאת מהסבך?

קדר: אני חושב שהמודל האתנוקרטי הוא בלתי יציב, והוא עלול לגשת לכיוונים אוטוריטאריים יותר: אפרטהייד למשל, או לפנות לכיוונים של דמוקרטיזציה.

בשלב ראשון גם צעדים סמליים הם מאד חשובים. באוסטרליה קבע ביהמ"ש העליון ב-1992, שהדוקטרינה של טרה נולוס לא נכונה. נאמר שהאומה לא תוכל להיות מאוחדת אם לא תחזור בה. זה לא אומר שמחר בבוקר מחזירים את האדמות לאבוריגינים. מודל מעניין הוא הדרום אפריקאי. כשעברו מהפך ממשטר האפרטהייד, לדראו"פ החדשה היה מתח גדול סביב זכות הקניין. אבל היה איזשהו עיצוב של זכויות הקניין בחוקה הדרום אפריקאית, שמצד אחד שימרה את הקיים ומאידך נתנה איזשהו פתח לחלוקה מחודשת. אני חושב שמדינת ישראל צריכה ללכת לכיוון של אפליה מתקנת, של הקצאת קרקעות לערבים ברוחב יד. גם במשאבי מדינה. הבטיחו ארבעה מיליארד מיתולוגיים, ולא עשו כלום.

שאלה: האם בואדי ערה עשו התושבים תכנית אב מיוזמתם כדי לקבל את הקרקע?

פחמאוו: יש תכנית אב, אבל לפני שמגישים כבר מגדירים לך מה תגיש. בלתי אפשרי לתכנן כאשר מגבילים כל כך בתכנית האב לגבי שימוש בשטחים הציבוריים. זה תלוי במדיניות של מתכנני תכנית המתאר הארצית.

שאלה: האם תוכל להרחיב בנושא בג"ץ קעדאן? איך פועלת המסננת ביישובים הקהילתיים?

קדר: לגבי קעדאן נגד קציר - פסק דין שעוסק במשפחה ערבית שרצתה לעבור ליישוב קציר. פסק דין מאד מורכב וחשוב מבחינה זאת שביהמ"ש חושף שיש אפליה ממוסדת במדינת ישראל. חושפת את המנגנון שבו קרקע עוברת מהמנהל לסוכנות, ומשם לאגודה השיתופית. לאגודה השיתופית יש וועדת קליטה, ואז מסננים. נציגת הסוכנות אמרה בפירוש: אסור לנו לקבל לא יהודים, לכן אנחנו לא מקבלים אתכם. בג"ץ קבע שזה לא בסדר. מצד שני החזיר את ההחלטה לאותם אנשים שקיבלו את ההחלטה הקודמת... הוא אמר תשקלו עכשיו כולל האינטרסים שיש לתושבים. האינטרס שהוא לכאורה בלתי חוקי: לחיות באזור נקי מערבים. מאז שהתחילו את המהלך עברו תשע שנים, והם עדיין לא שם. עכשיו האגודה לזכויות האזרח הגישה עוד עתירה. בג"ץ קיבל ביקורת בלתי רגילה נגד ההחלטה הזאת מהימין, מראשי הסוכנות, מראש המינהל, שפחות או יותר אמר שאין כוונה ליישם את הוראת בג"צ, כלומר נכון לעכשיו, אין בקרב המערכת השלטונית הישראלית הפנמה של העיקרון השוויוני על פיו קבע בג"צ את קביעתו הראשונה: השלטון בישראל לא כפה את החלטת בג"צ על הסוכנות, ובג"צ נתן למערכות השלטון פתח מילוט.